

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.98:343.541

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.17>

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Філашкін Вадим Сергійович,

orcid.org/0009-0006-3920-9268

кандидат юридичних наук

У статті досліджено доктринальні підходи до поняття та сутності криміналістичної характеристики як ключового елемента криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Обґрунтовано, що якісні зміни криміногенної ситуації та зростання рівня насильницької і організованої злочинності актуалізують потребу в удосконаленні науково-методичних засад досудового розслідування зазначеної категорії правопорушень. Проаналізовано наукові підходи вітчизняних учених-криміналістів до визначення місця, значення та структури криміналістичної характеристики, розкрито її інформаційно-пізнавальну природу та функціональне призначення в механізмі протидії кримінальній протиправності. Доведено, що криміналістична характеристика виконує роль системоутворювального елемента методики, забезпечує інтеграцію теоретичних положень криміналістики із практичними потребами слідчої діяльності, орієнтує процес висунення і перевірки слідчих версій, планування та реалізації процесуальних і тактичних рішень. Особливу увагу приділено проблемі недостатньої узгодженості між елементами традиційних методик розслідування та відсутності належної інтеграції даних криміналістичної характеристики у практичних рекомендаціях. Обґрунтовано доцільність розгляду криміналістичної характеристики злочинів проти волі, честі та гідності особи як багаторівневої інформаційної моделі, що відображає як типові закономірності злочинної діяльності, так і особливості їх прояву в конкретному кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що подальший розвиток доктрини криміналістичної характеристики має бути спрямований на підвищення ефективності методик розслідування та забезпечення практичної результативності діяльності органів досудового розслідування.

Ключові слова: криміналістична характеристика, криміналістична методика, досудове розслідування, інформаційно-пізнавальна модель, злочини проти волі, честі та гідності особи, насильницька злочинність, слідчі версії, методика розслідування, криміналістична доктрина.

Filashkin Vadym. Doctrinal approaches to the concept and essence of the forensic characterization of criminal offenses against personal liberty, honor, and dignity

The article examines doctrinal approaches to the concept and essence of forensic characterization as a key element of forensic methodology for the investigation of criminal offenses against personal liberty, honor, and dignity. It is substantiated that qualitative changes in the criminogenic situation and the growth of violent and organized crime necessitate the improvement of scientific and methodological foundations of pre-trial investigation of this category of criminal offenses. The study analyzes scholarly approaches of Ukrainian forensic scientists to determining the place, significance, and structure of forensic characterization, reveals its information-cognitive nature

and functional purpose within the mechanism of counteracting criminal unlawfulness. It is proved that forensic characterization performs a system-forming role within the methodology, ensuring the integration of theoretical provisions of forensic science with the practical needs of investigative activity, guiding the process of formulating and verifying investigative hypotheses, as well as planning and implementing procedural and tactical decisions. Particular attention is paid to the problem of insufficient coherence between the elements of traditional investigation methodologies and the lack of proper integration of forensic characterization data into practical recommendations. The expediency of considering the forensic characterization of crimes against personal liberty, honor, and dignity as a multilevel information model is substantiated; such a model reflects both the typical patterns of criminal activity and the specific features of their manifestation in a particular criminal proceeding. It is concluded that further development of the doctrine of forensic characterization should be aimed at enhancing the effectiveness of investigation methodologies and ensuring the practical efficiency of pre-trial investigation bodies.

Key words: forensic characterization, forensic methodology, pre-trial investigation, information-cognitive model, crimes against personal liberty, honor, and dignity, violent crime, investigative hypotheses, investigation methodology, forensic doctrine.

Постановка проблеми. Стан і умови протидії насильницькій, організованій злочинності пов'язані з якісними змінами криміногенної ситуації у країні, що визначили для криміналістики низку нових завдань. Знання ознак кримінального правопорушення дозволяє обирати оптимальні методи його розслідування. Для цього й слугує криміналістична характеристика, яка посідає центральне місце в інформаційно-пізнавальній моделі криміналістичної методики, виступає її ключовим структурним елементом і концептуальним осердям. Саме вона формує системоутворювальну основу ретроспективного рівня пізнання, забезпечує узагальнення відомостей про типові ознаки, закономірності та зв'язки, притаманні окремому виду кримінальних правопорушень. Завдяки цьому криміналістична характеристика слугує інтелектуальним інструментом реконструкції події кримінального правопорушення, орієнтиром для висунення версій і вибору ефективних засобів і прийомів розслідування, у поєднанні теоретичних положень криміналістики із практичними потребами правозастосовної діяльності.

Саме цей елемент криміналістичної теорії найбільшою мірою зумовлений потребами судово-слідчої практики, адже забезпечує безпосередній зв'язок між теоретичними положеннями та прикладними рекомендаціями щодо розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика виконує роль «містка» між доктриною та практикою, визначає ефективність

реалізації завдань кримінального провадження, сприяє вдосконаленню слідчої тактики й організації розслідування, зокрема у провадженнях про злочини проти волі, честі та гідності особи, що вирізняються підвищеною латентністю, складністю слідових картин і значною залежністю від психологічних, соціальних і службово-корупційних чинників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед українських учених-криміналістів значний внесок у розвиток вказаної проблематики зробили А.О. Антощук, А. Ф. Волобуєв, О.М. Бандурка, В.А. Журавель, І.І. Когутич, В.Є. Коновалов, В.П. Корж, Є.В. Пряхін, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, які розвивали положення про криміналістичну характеристику в контексті сучасних криміналістичних методик розслідування. У їхніх працях розкрито зміст, структуру та прикладне значення криміналістичної характеристики для різних груп кримінальних правопорушень.

Проте наукові напрацювання зазначених учених-криміналістів сформували теоретичну основу розуміння криміналістичної характеристики як ключового елемента криміналістичної методики та створили передумови для її подальшої адаптації до розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. Задоволення практичних потреб правоохоронної діяльності традиційно виступає

основною метою криміналістики, що, у свою чергу, зумовлює тенденції її внутрішнього розвитку, уточнює предметну сферу та місце окремих теорій у системі науки. У цьому контексті вагомим значення набувають теорія криміналістичної класифікації, доктрина криміналістичного прогнозування та власне концепція криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, які виступають взаємопов'язаними складниками єдиного методологічного комплексу.

Водночас сучасний стан розвитку доктрини вказує на те, що науково-методичні рекомендації нерідко «відстають» від реальних потреб практики. Це зумовлено як інерційністю теоретичних напрацювань, так і відсутністю належних ґрунтовних досліджень у сфері криміналістичної методики, що спрямовані на вироблення універсальних, інтегративних моделей розслідування. Часто криміналістичний аналіз кримінальних правопорушень, який раніше виконував прикладну функцію, зводиться до безсистемного узагальнення кримінально-правових, кримінологічних і процесуальних ознак окремих діянь без належної синтетичної інтеграції у формі цілісної криміналістичної характеристики.

З огляду на це доктринальні підходи до поняття та сутності криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи мають бути спрямовані на її осмислення як системного наукового інструменту, здатного відобразити не лише статику кримінально-правових ознак злочину, а й динаміку його відображення в доказовій інформації, типових слідчих ситуаціях і тактичних рішеннях, що забезпечить підвищення ефективності розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Незважаючи на те, що традиційна структура криміналістичної методики має значну апробацію в науковій і слідчій практиці, вона не завжди відповідає сучасним вимогам ефективності, оскільки між її структурними елементами часто відсутній необхідний методологічний і функціональний зв'язок. Зокрема, інформація, що міститься у криміналістичній характеристиці конкретного виду правопорушення, здебільшого не інтегрується системно в розділи, присвячені організації

розслідування: типові версії, розроблені у практичних рекомендаціях, часто не підкріплюються конкретними даними зі слідчої картини, обстановки чи способів учинення, або ж навпаки – елементи характеристики наводяться без вказівки на їх тактичне застосування під час планування слідчих (розшукових) дій.

Така дисгармонія знижує прагматичну цінність методики й ускладнює її впровадження в реальну слідчу діяльність.

Отже, удосконалення криміналістичної методики як системи знань і як окремого розділу науки має здійснюватися через систематичне узагальнення емпіричного матеріалу та філософське осмислення виявлених закономірностей – як злочинної діяльності, так і механізмів протидії їй. Це передбачає: (1) розроблення та оновлення видових методик на підставі інтегрованих теоретичних концепцій (передусім концепції криміналістичної характеристики); (2) уніфікацію підходів до структурування методики та чіткого визначення змісту її елементів; (3) формулювання методико-криміналістичних положень у прикладній, практично орієнтованій формі, доступній для слідчих і оперативних працівників. Особливу практичну вагу мають систематизовані знання про способи підготовки, учинення та приховування злочинів; про умови й обстановку їх скоєння; про психологічні та поведінкові характеристики суб'єктів; а також про взаємозв'язок конкретного правопорушення з іншими кримінальними та криміногенними проявами (зокрема, такими, що не завжди караються кримінальною відповідальністю). Тільки за умови такої інтеграції методика набуде реальної дієвості й забезпечить послідовне, науково обґрунтоване планування та виконання слідчих і негласних оперативних заходів [1, с. 112].

Погляди на сутність, місце та значення криміналістичної характеристики у криміналістичній літературі висловлювались прямо протилежні: від відведення їй ролі загальної криміналістичної теорії, криміналістичного вчення і на цій підставі віднесення її до методологічних основ криміналістики до повного заперечення необхідності й доцільності розгляду цієї категорії як «криміналістичного пере-

житку» [2, с. 126]. Як зазначає А.Ф. Волобуєв, тому криміналістичну характеристику почали використовувати як перший елемент кожної окремої методики розслідування, як її інформаційну основу. До того часу – приблизно до 70-х рр. ХХ ст. – цю функцію виконував перелік обставин, що підлягали доказуванню у справах про злочини визначеного виду [3, с. 46].

Дискусії щодо поняття, змісту та місця криміналістичної характеристики в системі криміналістики залишаються одними з найбільш актуальних і нині, що свідчить про складність та багатовимірність цієї категорії. У науковій літературі відсутня єдність у її тлумаченні. Так, В.А. Журавель розглядає її як модель типових ознак окремого виду (групи) злочинів, систему узагальнених відомостей про криміналістично значущі елементи злочинної діяльності [4, с. 74]; А.Ф. Волобуєв – як систему наукових положень окремої методики, що відображають елементи механізму злочину й описують типові властивості злочинної події [3, с. 53]; В.Ю. Шепітько – як вихідний елемент у структурі окремих методик, ідеальну модель криміналістично значущих елементів і закономірностей учинення злочину, яка слугує для побудови та перевірки версій у процесі розслідування [2, с. 182]; М.І. Скригонюк – як комплекс наукових положень, методів і прийомів, спрямованих на ефективне розкриття та розслідування злочинів, з урахуванням їхніх кримінально-правових ознак, процесуальних, організаційно-управлінських і психологічних особливостей [5, с. 52].

У контексті предмета нашого дослідження важливим є підхід В.В. Лисенка, який акцентує, що криміналістична характеристика має прогностичне значення, оскільки визначає найбільш ефективні засоби виявлення та розслідування злочинів, виступає центральним структурним елементом криміналістичної методики, довкола якого інтегруються інші елементи [6, с. 321].

Тут варто згадати позицію А.О. Антощука, який зазначає, що структура криміналістичної методики розслідування складається з таких взаємопов'язаних частин, як: криміналістична характеристика; типовий перелік обставин, що підлягає

встановленню під час розслідування; типовий алгоритм слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях; профілактична діяльність слідчого; взаємодія слідчого у кримінальних провадженнях даної категорії [7, с. 11].

Таке положення підкреслює її функціональну природу як інформаційно-пізнавальної моделі, що формується шляхом узагальнення типових даних про злочини, водночас має прикладне спрямування – орієнтує практику на побудову оптимальних алгоритмів діяльності у слідчих ситуаціях. Отже, криміналістична характеристика виступає своєрідним «містком» між теоретичним узагальненням і практичними завданнями розслідування, а її значення для методики розслідування злочинів проти волі, честі та гідності особи виявляється в можливості системного врахування закономірностей механізму злочинної діяльності, способів її реалізації та типових слідчих картин під час організації досудового розслідування.

М.В. Салтевський у своїх працях є прихильником інформаційного підходу в конструюванні визначення криміналістичної характеристики. На його думку, криміналістична характеристика – це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів, а також видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину й іншого) [8, с. 148–151]. В.Д. Берназ визначає дану категорію як основу на державних статистичних даних науково обґрунтовану систему узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для відвернення, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду [9, с. 17]. А от В.С. Кузьмічов стверджує, що криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє

собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. Науковець наголошував, що особливе значення криміналістична характеристика кримінальних правопорушень набуває на початковому етапі досудового розслідування для визначення основних його напрямів і висунення обґрунтованих слідчих версій. На окремих етапах розслідування виявляються лише окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а повна їх сукупність встановлюється під кінець розслідування [10, с. 252].

Незважаючи на відсутність єдності в наукових поглядах щодо поняття, значення і місця криміналістичної характеристики в системі криміналістики, простежується спільна мета вчених – сформулювати об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення та виокремити його типові риси, що мають принципове значення для побудови методики розслідування. Більшість авторів сходяться на тому, що криміналістична характеристика охоплює: а) сукупність даних і відомостей про кримінальні правопорушення та пов'язані з ними явища; б) систему ознак, властивостей, слідів і закономірних взаємозв'язків; в) інформацію, що має криміналістичне значення; г) водночас характеристику конкретного, реального кримінального правопорушення та наукову абстракцію двох рівнів, яка відображає типові ознаки окремих категорій (видів, груп) і злочинів загалом; ґ) важливий структурний елемент окремої криміналістичної методики.

Практика досудового розслідування підтверджує, що слідчий, дізнавач або детектив постійно звертається до окремих елементів криміналістичної характеристики як до орієнтира: під час формування та перевірки слідчих версій, планування тактичних комбінацій, визначення запитань експертів чи взаємодії з фахівцями в суміжних галузях знань. У кожному випадку значення мають як кількісні, так і якісні характеристики цих елементів.

Отже, криміналістична характеристика виконує роль своєрідного «трафарету» для органів досудового розслідування. Накладаючись на вихідні дані про подію,

вона дозволяє: а) встановити наявність ознак кримінального правопорушення; б) прогнозувати його сутність та супровідні обставини; в) припускати зміст і форми прояву слідів, що мають залишитися внаслідок злочину; г) оцінювати повноту та достовірність доказової інформації; ґ) планувати й здійснювати пошукові та процесуальні заходи, спрямовані на виявлення, фіксацію і закріплення доказів.

Отже, криміналістична характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи є не лише інструментом опису типових закономірностей злочинної діяльності, а й універсальним засобом організації слідчої діяльності, що забезпечує її системність, обґрунтованість і ефективність.

На сучасному етапі розвитку криміналістичної науки сформувалася позиція про багаторівневу природу криміналістичної характеристики, що дозволяє розглядати її у трьох вимірах: 1) як загальну криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень; 2) як характеристику окремого виду чи групи кримінальних правопорушень; 3) як індивідуальну криміналістичну характеристику конкретного кримінального правопорушення.

Загальна криміналістична характеристика є найвищим рівнем абстракції, який виконує методологічну функцію. Вона не лише відображає найбільш узагальнені ознаки кримінальних правопорушень як соціально-правового явища, а й виступає підґрунтям для розроблення окремих методик, спрямованих на практичні завдання досудового розслідування. На цьому рівні формується концептуальна основа для використання емпіричного матеріалу, даних кримінальної статистики, результатів експертних досліджень і судової практики.

Криміналістична характеристика окремих видів чи груп кримінальних правопорушень (зокрема, злочинів проти волі, честі та гідності особи) становить проміжний рівень, що має менший ступінь абстракції і орієнтується на практичні потреби органів досудового розслідування. Тут у центрі уваги – закономірності способів учинення, типові

механізми підготовки, реалізації та приховування кримінальних правопорушень, обстановка їх скоєння, коло потенційних суб'єктів, а також типові слідові картини. Цей рівень дає змогу створювати інформаційно-пізнавальні моделі, які є базовим орієнтиром у слідчій діяльності.

Криміналістична характеристика конкретного кримінального правопорушення формується безпосередньо у процесі досудового розслідування. Вона завжди має унікальний характер, проте водночас співвідноситься з видовою характеристикою, що забезпечує можливість прогнозування подальшого розвитку події та визначення найбільш ефективних шляхів доказування.

Висновки. Узагальнення наведених підходів дозволяє зробити висновок, що криміналістична характеристика – це інформаційно-пізнавальна модель, яка поєднує дані про спосіб, обстановку, предмет посягання, особи злочинця і потерпілого, особливості слідової картини та взаємозв'язок цих елементів. Її

призначення полягає в тому, щоб слугувати своєрідним алгоритмом для побудови й перевірки слідчих версій, планування досудового розслідування та організації процесуальних і тактичних дій.

У контексті кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи криміналістична характеристика має особливе значення. Її системне дослідження з урахуванням актуальної практики дозволяє: визначити типові закономірності злочинних посягань (наприклад, викрадення людини в поєднанні з під робкою документів чи насильницькі зникнення, що супроводжуються корупційними проявами); виявити особливості обстановки, способів і наслідків таких кримінальних правопорушень; виокремити криміналістичні характеристики особи злочинця та потерпілого; забезпечити формування комплексної методики їх розслідування, що інтегрує елементи криміналістичної техніки, тактики й організаційно-управлінських заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Трач С.С. Основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. Т. 2. № 8. С. 111–115.
2. Настільна книга слідчого : науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.
3. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р.А. Козлов, 2019. 122 с.
4. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
5. Скригонюк М.І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. с. 252.
6. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.
7. Антощук А.О. Структура криміналістичної методики розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом підпалу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2025. Т. 4. № 87. С. 11–16. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.1>
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
9. Берназ В.Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південно-український правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.
10. Кузьмічов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 368 с.

Стаття надійшла в редакцію: 09.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

